УДК 655.11

Олеся Колесник

ОСНОВНІ ОСЕРЕДКИ ДРУКАРСЬКОЇ СПРАВИ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У статті досліджено зародження і розвиток друкарських установ у Херсонській губернії в першій половині XIX ст. Висвітлено умови, які сприяли функціонуванню друкарських установ; визначено основні осередки локалізації друкарень; досліджено роль друкарських установ в поліграфічній промисловості; проаналізовано діяльність перших друкарських установ Херсонської губернії в дореволюційний період, їх видання та особливості функціонування друкарень в модерний період.

Ключові слова: Херсонська губернія, друкарня, друкарська справа, друкарські установи, видання.

Розвиток інформаційних технологій і поліграфічного мистецтва сучасності викликає все більший інтерес науковців і суспільства в цілому до історії друкарської справи. Зародження друкарської справи у Херсонській губернії, функціонування друкарських установ, створення перших постійно діючих друкарень йшло в період зміни домодерного суспільства на модерне. Цей процес проходив певними магістральними напрямками, одним із яких було виникнення нової якості знання та освіти. Найпотужнішим засобом передачі якого було друковане слово, через що друкарські установи стають надзвичайно затребуваними у суспільстві.

За останній час з’явилося чимало публікацій, присвячених друкарській справі у Херсонській губернії у XIX – початку XX ст., зокрема проблемам зародження і розвитку окремих друкарських установ (Одеси, Миколаєва, Херсону, Єлисаветграду), вивченню діяльності деяких визначних друкарів (П. Францова, Є. Фесенко та інших), аналізу архівних документів, які проливають світло на друкарство у Херсонській губернії. Серед них слід виділити наукові праці В. Чарнецького [1], В. Босько [2], Г. Зленко [3], М. Бельського [4], С. Яреми [5, с. 106–113], О. Губаря [6, с. 3] та інших.

У цьому дослідженні за мету поставлено аналіз зародження та розвитку друкарських установ у Херсонській губернії в першій половині XIX ст.

У рамках мети окреслено наступні завдання дослідження: розкрити умови, які сприяли функціонуванню друкарських установ; визначити основні осередки локалізації друкарських установ; проаналізувати діяльність друкарень у Херсонській губернії у першій половині XIX ст.; дослідити роль друкарських установ в поліграфічній промисловості.

З початку XIX ст. друкарська справа в межах Російської імперії набувала все більшого розвитку і стала сферою суспільної діяльності, яка, з одного боку, включала поліграфічні підприємства, в яких виготовляли друковану продукцію різних видів, з іншого – виступала матеріально-технічною складовою поліграфічної промисловості імперії. Саме через друкарські установи йшло налагодження культурно-освітньої сфери новозаселеного південного регіону сучасної України. Інтенсивне заселення краю вимагало від уряду швидкого налагодження комунікації, освіти та й загалом культурного життя. Цьому сприяло друковане слово, в результаті чого на друкарські установи покладено низку цивілізаційних завдань, які з кінця XVIII ст. неможливо було розв’язати без поліграфії – потреба в зошитах, бланках, підручниках прискорила розвиток друкарської справи. А зміни у друкарській техніці призвели до швидкого поширення і тиражування поліграфічної продукції.

Першим значним нововведенням у друкарській техніці була літографія – камнедрукування. Винайдена у 1796 р. А. Зенефельдером, вона з початку XIX ст. стає одним із основних видів книжкової графіки. Принцип її ґрунтувався на тому, що плити дрібнозернистого вапняку після нескладної обробки здатні відштовхувати жирну фарбу. Використавши це явище, А. Зенефельдер запропонував друк з плоскої (нерельєфної) форми, у якій нічого не треба ні виплавляти, ні вирізьблювати. Літографія виявилася більш дешевим і простим способом ілюстраційного друку, ніж гравюра, давала можливість одержувати більше відбитків. До того ж мала кращі зображувальні можливості: літографський камінь передавав і рисунок спеціальним олівцем, який давав густий штрих, і тонкі світлотіньові відтінки, і рисунок літографською тушшю (пензлем, пером) і кольорові відтінки) [7].

Наступним нововведенням була поява на початку XIX ст. «швидкодрукувальної» машини, завдяки цьому розширилися можливості поліграфії. Друкарський верстат давав за день понад 1200 відбитків. Створення нового винаходу пов’язане з вимогами газетного виробництва, коли треба друкувати значні наклади в короткий час. Принцип друкування в машині не змінювався, але більшість функцій виконувала, що значно поліпшило процес друку. Наприклад, потреба посувати

форму під прес (це робив тепер талер, рухаючись на рейках). Нова технічна база сприяла процесу спеціалізації поліграфічних підприємств. В залежності від виду друкованої продукції, друкарські установи поділялися на книжкові, книжково-журнальні, газетно-журнальні та ін. Тематика видань визначала профіль установи – універсальна чи спеціалізована.

У Російській імперії початку XIX ст. друкарські установи концентрувалися в столицях і небагатьох культурних і торгово-промислових центрах – Петербурзі, Москві, Києві, Харкові, Одесі, у яких книги друкувалися великими накладами, завдяки чому вони були дешевше місцевих видань. Швидкий розвиток книгодрукування призвів до того, що в 1810 р. за обсягом друкованої продукції Росія посідала перше місце в світі, обійшовши Німеччину.

У Херсонській губернії в першій половині XIX ст. функціонувала низка друкарських установ, які зосереджувалися у розвинених провінційних містах – Єлисаветграді, Миколаєві, Херсоні, Одесі. Ці друкарні були переважно державними (за винятком деяких приватних), поки з середини XIX ст. в усіх містах губернії почали засновувати приватні друкарні.

Перша «Новоросійська», і разом з тим, перша провінційна друкарня заснована в Єлисаветграді – друкарня губернської канцелярії, яку відкрили в 1764 р. [8]. Зазвичай, державні друкарні засновувалися у провінції, щоб полегшити канцелярське листування, але ця призначалася для друку духовних та світських книг. 1775 р. про друкарню офіційно повідомлялося, що нею подано до друку «Азбуку» і «Комедію», що вона виготовляла паспорти та канцелярські папери. Про «Азбуку» немає відомостей, а «Комедія» вийшла 1765 р. – «Кофейный дом. Комедия печатана в Новороссийской губернии в крепости святой Елисаветы» [9, с. 83–88].

На початку XIX ст. при Херсонському губернському управлінні заснована перша друкарня в місті. Точну дату встановити досить важко. У документі воєнного губернатора А. Розенберга від 17 травня 1809 р. читаємо «в Херсонской и Таврической губ. типографий никаких не имеется, кроме одной в г. Николаеве, но она в ведении Черноморского адмиралтейства и сведения о ней без разрешения морских сил получить нельзя было» [10, с. 83–88]. На основі аналізу цього документу можна стверджувати, що перша друкарня у Херсоні з’явилася не раніше 1809 р. Основна мета якої була в задоволенні канцелярських потреб губернського управління і виконанні замовлень адміністративних установ. Пізніше, в друкарні почали друкувати газету «Губернские ведомости» та інші офіційні видання губернської влади.

У цей період успішно функціонувала друкарня у Миколаєві, заснована у 1797 р. при Чорноморському адміралтейському правлінні. Доглядачем її в цей час був московський друкар С. Селівановський, який після заборони приватних друкарень залишився без роботи. Головним завданням друкарні впродовж багатьох років залишалося задоволення морських потреб – друк морських карт, довідників, статутів, перекладів морських творів. У 1797 р. в миколаївській друкарні виходить перша книга «Букварь французький (новый)». У 1798 р. друком виходить поема «Таврида, или Мой летний день в Таврическом Херсонесе» С. Боброва. Книга вийшла з іменною посвятою: «Черноморского флота начальнику Адмиралу Николаю Семеновичу Мордвинову» [11, с. 2].

За час свого існування друкарню декілька разів реорганізовано. Це спричинено багатьма умовами, зокрема – зміною органу підпорядкування, матеріально-технічним забезпеченням тощо. Так, зі створенням гідрографічного депо Чорноморська друкарня морського відомства переходить до його відомства [12, с. 173].

Матеріально-технічне забезпечення Чорноморської друкарні постійно вдосконалювалося. У 1832 р. при ній відкрито літографію, у якій налічувалося 4 літографських верстати, 1 прес і 25 літографських каменів різної величини. Загалом в друкарні працювало 3 друкарі і 4 спеціалісти з літографського мистецтва [12, с. 174].

Із переходом друкарні під юрисдикцію штабу, що керував морською частиною в Миколаєві, відбулися й суттєві зміни в її роботі. Зокрема, штат працівників збільшився до 13 осіб, з’явилося 5 ручних станків, Також відкрито словолитню – майстерню із виготовлення шрифтів та інших типографських матеріалів. У підпорядкуванні штабу морської частини Чорноморська друкарня перебувала недовго. Згодом вона передана управлінню штабу головного командира миколаївського порту, який у свою чергу віддав її в оренду помічникові голови гідрографічної частини миколаївського порту, капітан-лейтенантові Є. Павловському. Саме він з 4 січня 1865 р. розпочав видання першої миколаївської газети «Николаевский вестник».

Заслуговує на більш детальнішу увагу огляд стану друкарської справи в Одесі, оскільки їй належить першість в порівнянні з іншими містами Херсонської губернії. На початку XIX ст. в портовому місті швидко розвивається культурне життя і виникають місцеві друкарні. У першій половині XIX ст. (до 1860 р.) у місті було 7 друкарень: казенна, так звана «Городская», «Греческая», що належала товариству для друкування учбових посібників та книг грецькою та латинською

мовами для потреб одеського грецького училища. Крім того, було 5 приватних друкарень: Брауна, Неймана і К. Нітче, П. Францова та Калловича і Садовського [13, с. 251–263].

На жаль, до нас не дійшла одеська друкарська продукція 1815 – першої половини 1820-х рр. [14, с. 152]. Відомо, що перша друкарня в місті випускала окремі листки. Зберігся список творів професора італійської мови Рішельєвського ліцею А. Піллера, в якому згадано наступні твори: «Ода на похвалу певице А. Каталани» (1822 р.), «Каттулийская ода на прибытие в лицей попечителя Харьковского университета д. ст. сов. Корнеева» (1823 р.); «Силлавические каттулийские стихи, читанные в торжественный день раздачи наград» (1824 р.), «Сонет на приезд в Одессу гр. Воронцова» (1824 р.), «Элегия на смерть Ришелье» (1826 р.) [14, с. 32].

Що ж стосується друкарської продукції грецької друкарні, то відомо що вона видавала в основному учбові посібники для учнів грецьких шкіл міста. Продукція друкарні задовольняла потреби в учбовому матеріалі не тільки місцеві грецькі школи, а й школи грецьких громад у Росії і навіть Греції. Також видавали художні, театральні, історичні книги грецькою мовою, твори російських та іноземних авторів. Зокрема, наступні твори: «Сборник разных греческих писателей и поэтов для греческих школ», «Логика грамматики греческого языка», «Надгробная речь правителю Греции Иоанну Каподистрии», «Разговорная грамматика греческого языка», «Лекции по мифам Эзопа», «Мертвые диалоги» Лукіана та інші [15, с. 16].

Надзвичайно вагомий внесок у розвиток друкарської справи в Одесі зробив П. Францов. У 1827 р. для міської друкарні виписано із Петербургу нові російські шрифти і запрошено досвідченого друкаря П. Францова [16, с. 3]. Наприкінці XIX ст. ця друкарня продовжувала залишатися однією із найбільших в місті. У ній працювало до 100 робітників, видавалися деякі газети, літературні твори, звіти, каталоги тощо. Тут в словолитні виготовлялося 75–100 пудів шрифтів щороку тільки для власної друкарні [17].

Книжкова продукція Одеси за поліграфічним оформленням не поступалася перед столичними виданнями і була широковідома в Україні та за її межами. Розквіт видавничої діяльності тут був тісно пов’язаний з діяльністю професорів Рішельєвського ліцею, особливо після 1837 р., коли, згідно з новим статутом, ліцей прирівнювався до вищого учбового навчального закладу. В Одесі видано наукові праці професорів ліцею – Г. та Ф. Брунів, П. Беккера, К. Зеленецького, М. Мурзакевича, В. Левтеропуло, В. Линовського, Й. Міхневича, В. Петровича та інші [18].

Отже, до середини XIX ст. у Херсонській губернії спостерігається активний розвиток друкарської справи. Передусім усе це спричинено тим, що в містах функціонували друкарні, які виготовляли продукцію для задоволення різноманітних потреб. Попит на поліграфічну продукцію призвів до формування налагодженої системи функціонування друкарських установ, які із середини XIX ст. вступили в більш активну фазу свого функціонування.

Варто зазначити, що модерний період у діяльності друкарських установ став особливим, завдяки технічному переозброєнню книгодруку, а відтак – збільшенню накладів та здешевленню друкованої продукції, книга стає масовою, доступною; вона активно входить у щоденний вжиток, стаючи не лише основним засобом збереження та передачі інформації, а й серйозним культурним і соціальним явищем.

Список використаних джерел

1. Чарнецкий В. А. Древних стен негласное звучанье. Сб. ст. / [Сост. О. И. Губарь] / В. А. Чарнецкий. – Одесса: Друк, 2001. – 162 с. 2. Босько В. Книги і люди: від Григорія Саражиновича до Олександра Ільїна [Електронний ресурс] / В. Босько. – Режим доступу: http://www.n-slovo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=622:rybub&catid=9:newspaper; Босько В. «На початку було слово….» Єлисаветград в історії вітчизняної книги і книгодрукування [Електронний ресурс] / В. Босько. – Режим доступу: http://www.regionalmuseum.kr.ua/preg05-06.html. 3. Зленко Г. Д. Патриарх одесских типографов / Г. Д. Зленко // Вечерняя Одесса. – 1986. – № 190. – С. 4. 4. Бельский М. Р. Еврейские типографии старой Одессы / М. Р. Бельский. – Одесса: Студия «Негоциант», 2005. – 88 с; Бельский М. Р. Книгоиздательство М. С. Козмана в Одессе / М. Р. Бельский. – Одесса: Студия «Негоциант», 2003. – 104 с. 5. Ярема С. М. Розвиток друкарства на Україні (до початку XX ст.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://druk.kpi.ua/files/publications/94017-4-06.pdf. 6. Губарь О. И. Сколько нужно типографий? / О. И. Губарь // Вечерняя Одесса. – 1991. – № 159. 7. Бельский М. Р. Конец типографии / М. Р. Бельский // Знамя коммунизма. – 1998. – № 197. 8. Босько В. «На початку було слово….» Єлисаветград в історії вітчизняної книги і книгодрукування [Електронний ресурс] / В. Босько. – Режим доступу: http://www.regionalmuseum.kr.ua/preg05-06.html. 9. В. Д. Печатное дело в Малороссии в начале XIX в. / Д. В. // Киевская старина. – 1900. – Т. LXX. 10. В. Д. Печатное дело в Малороссии в начале XIX в. // Киевская старина. – 1900. – Т. LXX. 11. Тамбовцева А. Друкарня «при

гирлі Інгулу». Про першу друкарню в Миколаєві наприкінці XVIII ст. / А. Тамбовцева // Ленінське плем’я. – 10 лютого 1973. 12. Ковалева О. Ф. Очерки истории культуры Южного Прибужья / О. Ф. Ковалева. – Николаев: Тетра, 2002. – 220 с. 13. Самойлов Ф. О. З історії культурного життя Одеси кінця XIX – початку XX ст.: бібліотеки, книговидання, преса / Ф. О. Самойлов // Історико-літературний журнал. – 2007. – № 13. 14. Боровой С. Я. Книга в Одессе в первой половине XIX в. / С.Я. Боровой // Книга. Исследования и материалы: Сб. 14. – М., 1967. 15. Авгитидис К. Г. Издательская деятельность греков Одессы (1829–1917) / К. Г. Авгитидис. – Одесса, 2003. – 128 с. 16. Зленко Г. Патриарх одесских типографов / Г. Зленко // Вечерняя Одесса. – 1986. – № 190. 17. Плаксин С. Коммерческо-промышленная Одесса и ее представители в конце девятнадцатого столетия и история развития торговых фирм с приложеним адресних сведений / С. Плаксин. – О.: Тип. Я. М. Сагала, 1901. 18. Книги гражданського друку, видані на Україні. XVIII – перша половина XIX ст. Каталог / [Склав С. О. Петров]. – Харків: Ред.-вид. відділ Книжкової палати УРСР. – 1971. – 300 с.

Олеся Колесник

ОСНОВНЫЕ ЦЕНТРЫ ПЕЧАТНОГО ДЕЛА В ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX В.

В статье исследовано зарождение и развитие печатных учреждений в Херсонской губернии в первой половине XIX в. Освещены условия, которые содействовали функционированию печатных учреждений; определены основные центры локализации типографий; исследована роль печатных учреждений в полиграфической промышленности; проанализирована деятельность первых печатных учреждений Херсонской губернии в дореволюционный период, их издания, изучены особенности функционирования типографий в модерный период.

Ключевые слова: Херсонская губерния, типография, печатное дело, печатные учреждения, издания.

Olesya Kolesnik

THE MAIN CENTERS OF PRINTING BUSINESS IN KHERSON PROVINCE IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY

In the article it was investigated the genesis and development of printing institutions in Kherson province in the first half of the XIX century. Conditions that supported a functioning of printing institutions were highlighted. The main centers of printing houses localization, were defined. Was studied the role of printing institutions in printing industry, were analyzed the activities of the first printing institutions in the Kherson province in the pre-revolutionary period, their publishing, were studied features of functionality of printing houses in a modern period.

Key words: Kherson province, printing house, printing business, printing institutions, edition.